

A Survey on the Thematic Diversity of Retelling the Sacrifice Culture in the Holy Defense in Oral History Plans

Gholamreza Alamati

Assistant Professor of Imam Hossein University (PBUH), Tehran, Iran

Abstract: After the victory of the Islamic Revolution in Iran, new principles in internal and external relations became important. Although the implementation of these principles internally was faced with obstacles and the lack of proper structures such as inexperienced and unstructured staff, the lack of a clear definition, etc., it also faced serious opposition abroad; because a discourse was being planned and expanded that contrasts the interests of some countries. 20 months after the victory of the revolution, Saddam's attack on Iran began and caused an 8-year war that was full of various incidents and many ups and downs. The experience of Holy Defense can be a solution to many big and small issues in the country. The culture of self-sacrifice and martyrdom is one of the basic concepts of the era of Holy Defense and includes a variety of topics. This article attempts to examine the role of oral history and the necessity of explaining the values and culture of sacrifice in defense of the future generation. In this research, information has been collected using documents in a library manner, and to analyze the data, a descriptive-analytical method has been used.

Key Words: Oral History, Culture, Sacrifice, Martyrdom, Sacred Defense, Future Generation.

بررسی تنوع موضوعی بازنگاری فرهنگ ایثار در دفاع مقدس در طرح‌های تاریخ شفاهی

غلامرضا علاماتی

استادیار دانشگاه جامع امام حسین (ع)، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۱۵

چکیده

با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، به اصول جدیدی در روابط داخلی و خارجی توجه شد. اگرچه اجرای این اصول در داخل با کارشکنی‌ها و نبود ساختارهای مناسب مانند کادر مجرب و کارآموده، نبود تعریف روشن آنها و ... مواجه بود، در خارج نیز با مخالفت‌های جدی روبه‌رو شد؛ زیرا گفتمانی در حال طرح و گسترش بود که با منافع بعضی از کشورها در تعارض بود. ۲۰ ماه پس از پیروزی انقلاب، حمله صدام به ایران شروع شد و جنگی ۸ ساله را باعث شد که پر از حوادث مختلف و فراز و فرودهای بسیار بود. تجربه دفاع مقدس می‌تواند گره‌گشا و راهگشای بسیاری از مسائل کلان و خرد کشور باشد. فرهنگ ایثار و شهادت از مفاهیم اساسی دوران دفاع مقدس است و از تنوع موضوعی برخوردار است. در این مقاله تلاش شده است نقش تاریخ شفاهی و ضرورت تبیین ارزش‌ها و فرهنگ ایثار در دفاع برای نسل آینده بررسی شود. در این تحقیق، گردآوری اطلاعات با استفاده از اسناد و مدارک به شیوه کتابخانه‌ای، جمع‌آوری و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش توصیفی تحلیلی استفاده شده است.

واژه‌های کلیدی: تاریخ شفاهی، فرهنگ، ایثار، شهادت، دفاع مقدس، نسل آینده.

مقدمه

برای انجام طرح‌های تاریخ شفاهی با توجه به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی مردم، بستر زمانی و مکانی حوادث، تأثیر و تأثر فرهنگ ایثار در فرهنگ جامعه و ... مدنظر است.

دفاع مقدس

دفاع مقدس یک پروسه عظیم مکتبی بود که راهبرد آن قطعاً آینده جامعه و کشور را بیمه کرده است (مصباح نهایندی، ۱۳۹۳: ۹۵). دفاعی هشت‌ساله در مقابل دشمنان در عرصه جنگ تحمیلی بود؛ جنگی که به‌عنوان طولانی‌ترین و بی‌سابقه‌ترین جنگ متعارف قرن بیستم به‌شمار می‌رود. در واقع دفاع در برابر رژیم متجاوز بعث عراق و همه حامیان او بود. از همان ابتدا این نوعی جهاد اسلامی و با مأموریت دفاع از سرزمین اسلامی ایران و مردمان آن بود که در دفاع از انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی نمایان بود (ن.ک: آراسته، ۱۳۸۹: ۶۵).

دفاع مقدس یادآور ایثار مردم ایران از اقشار و گروه‌ها و تیپ‌های مختلف بود که هر کدام با دید خودشان، دفاع از کشور را وظیفه خود می‌دانستند. بیشترین تجلی ایثار در نیروهای عملیاتی ایران حاضر در جبهه‌هاست. یکی از عواملی که در ضبط و ثبت ارزش‌های دوران دفاع مقدس و انتقال آن به نسل جدید نقش دارند، تاریخ شفاهی است که پژوهشگران این حوزه انجام داده‌اند؛ از این رو، معرفی موضوعات مرتبط با فرهنگ ایثار برای پژوهشگران تاریخ شفاهی اهمیت دارد.

ایثار در لغت به معنی برگزیدن، غرض دیگران را بر غرض خویش مقدم داشتن و منفعت غیر را بر مصلحت خود مقدم داشتن (دهخدا، ۱۳۷۷: ۶۸۲) و در اسلام به معنای تلاش، فداکاری، بخشش و اخلاص در راه خدا آمده است که بیان‌کننده رشد و معرفت الهی انسان است و با مفاهیمی همچون شهادت، خیرخواهی و دیگرخواهی همراه است. در معنای عرف، ایثارگر به کسی گفته می‌شود که به سبب ارزش‌های دینی، ملی و انسانی از خودگذشتگی داشته باشد. همچنین، می‌توان ایثار را از طریق مفاهیمی مانند دین‌باوری، انسان‌دوستی، شهادت، رشادت، از خودگذشتگی، عزت و عظمت فردی و اجتماعی تعریف کرد و باید به این مفهوم توجه کرد که ایثار یک هیجان زودگذر و بروز یک احساس آنی نیست؛ بلکه انتخاب از روی شناخت و آگاهی است؛ البته باید گفت فرهنگ ایثار و شهادت،

تهاجم سراسری علیه ایران به‌طور رسمی در ۳۱ شهریورماه ۱۳۵۹ش به‌صورت همه‌جانبه با بمباران هوایی فرودگاه‌های کشور و حمله زمینی از محورهای مواصلاتی شمال غرب، غرب و جنوب غرب کشور و در دریا آغاز شد. دفاع مقدس در عرصه‌های مختلف ارزیابی‌پذیر و قضاوت‌شدنی است؛ زیرا این جنگ ۸ ساله در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در مناسبات و روابط داخلی و خارجی ایران تأثیرگذار بود. دفاع مقدس در سال ۱۳۶۷ پایان یافت و آنچه بر جای مانده، واقعیات تلخ و شیرین است که نسل حال و آینده باید از تابلوی ارزش‌های والای ۸ سال دفاع مقدس بهره‌برداری کند. از جمله روحیه ایثار و شهادت‌طلبی بود که در سیره امام خمینی (ره) در قول و عمل تجلی یافت و رزمندگان از آن تبعیت و پیروی کردند.

اتمام جنگ و گذشت زمان باعث شد تا رزمندگان از جبهه به خانه و کاشانه خود برگردند و مشغول کارهای خود شوند و تجربیات و اندوخته‌های دوران دفاع مقدس در بایگانی ذهن آنها باقی ماند و روزبه‌روز در خطر فراموشی قرار گیرد یا با فوت رزمندگان و مردمی که زمان دفاع مقدس را تجربه کرده‌اند، خاطرات و دانسته‌هایشان درباره این دوران مدفون شود. از منظری دیگر، ثبت و تدوین خاطرات در قالب تاریخ شفاهی و گرامی‌داشتن رشادت‌ها، شهادت‌ها و ایثارها علاوه بر اینکه می‌تواند به رفتارشناسی اجتماعی مردم ایران توجه کند و آن را آسیب‌شناسی کند، می‌تواند باعث شناخت و ترویج فرهنگ ایثار و شهادت و بروز رفتارهای ایثارگرایانه در بزنگاه‌های مختلف کشور شود. تا این فرهنگ به مردم منتقل نشده باشد و آنان یاد نگرفته باشند مصداق‌های ایثار چیست، چگونه می‌توانند آن را به کار برند یا بدانند چه زمانی، زمان مناسبی برای ایثار است. ایثار چه زمانی مفهوم ملی به خود می‌گیرد و چه زمانی خیر و ... در این پژوهش برای رسیدن به هدف خود و پاسخگویی به مسئله مدنظر که ضبط و ثبت تاریخ شفاهی برای تبیین ارزش‌ها و فرهنگ ایثار و شهادت در دفاع مقدس برای نسل آینده است، سعی شده است مفهومی از این واژگان، تحلیل جایگاه این فرهنگ در دین و رابطه آن با ارزش‌های دیگر، شاخص‌ها و فضیلت‌های آن تبیین شوند. همچنین، معرفی این موضوعات

مدارک دفاع مقدس، ۱۳۹۵). شهید خرازی بیان می‌کند کاری به خط و خط‌بازی‌ها نداشته باشید، ببینید امام چه می‌گوید، مسیر امام کدام است، اگر قبول داریم که امام ولی فقیه است که مسلماً هست، پس ما باید با او باشیم، هرچه گفت همان را بپذیریم، هر که را انتخاب کرد، همان را قبول کنیم (سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، ۱۳۹۵).

تاریخ شفاهی

تاریخ شفاهی به واقع پاسخی بود برای ثبت چالشی دیده‌ها و شنیده‌های افرادی که نه دسترسی به تثبیت داشتند و نه فرصت. در این صورت، تاریخ شفاهی فرایند انجام مصاحبه با مردم - راویان و ضبط گفته‌های آنان اطلاق می‌شود تا اطلاعات انباشته در ذهن آنان، یعنی خاطراتشان از گذشته، سر برآورد؛ اما تاریخ شفاهی به خودی خود محصول همان مصاحبه نیز هست که در قالب گزارش روایی از رویدادهای گذشته متجلی می‌شود. پس تاریخ شفاهی هم شیوه‌ای پژوهشی است و هم ماحصل فرایند پژوهش. به بیان دیگر، مرکب از عمل ضبط و سند برآمده از این عمل است (آبرامز، ۱۳۹۷: ۲۳).

بیشتر اینکه تاریخ شفاهی نه گونه‌ای مستقل از تاریخ و نه حتی آنگونه که برخی پنداشته‌اند شیوه‌ای مستقل از تاریخ‌نگاری است. تاریخ شفاهی را باید روشی علمی، قانون‌مند و برخوردار از اصول نظری و عملی برای گردآوری شواهد و مدارک شفاهی دانست که پس از راستی‌آزمایی و تأیید و تکمیل یا تصحیح آن مدارک به وسیله منابع دیگر، به ویژه اسناد مکتوب به تولید شواهد شفاهی کمک می‌کند (علاماتی و منوچهری، ۱۳۹۸: ۱۶۲). تاریخ شفاهی می‌کوشد تا وقایع و تحولات گذشته را از زبان قهرمانان، حادثه‌آفرینان و ناظران رویدادها بازسازی کند و از تلفیق خاطرات، تحلیل‌ها، نگرش‌ها و قضاوت شخصیت‌ها، رویکردی جدید، جذاب و جالب ارائه دهد (ملایی توانی، ۱۳۷۸: ۲۸۰).

تاریخ شفاهی، فرصت ثبت و نگارش تجارب زنده را برای کسانی مهیا کرد که فاقد آموزش‌های لازم و فرصت و نفوذ برای نوشتن بودند. در این مجال، شاید نظرات و تجربه‌های کسانی که خارج از منابع رسمی و نخبگان بودند و با آنها سازگاری و توافقی نداشتند، فرصت بیان تجارب خود را یافتند. مصاحبه،

صف‌کشیدن برای کشته‌شدن نیست؛ بلکه هر زمانی به شکلی برای خدمت به مردم، همبستگی ملی و تحقق عدالت و سوق‌دادن کشور به سوی پیشرفت و تکامل معنی پیدا می‌کند. در بعد خارجی با اتکا به این فرهنگ می‌توان با تهدیدات مختلف مقابله کرد. چنانکه آیت‌الله خامنه‌ای گفت: «یکی از ابعاد مهم شهادت این است که همه باید پاسدار خون شهید باشند و ببینند این همت‌ها و روحیه‌های شکست‌ناپذیر دنبال چه هدفی رفتند و آن را حفظ کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۰: ۱۴۳).

شاخص‌ترین ویژگی‌های رزمندگان در دفاع مقدس عبارت بودند از: اخلاص، ایمان، زهد، صبر، حفظ دین و دستاوردهای انقلاب، مجاهدت، موقیبت‌شناسی، شجاعت، ابتکار و خلاقیت و ولایت‌مداری و ولایت‌پذیری رزمندگان؛ برای نمونه، ولایت‌پذیری بررسی می‌شود:

برجسته‌ترین نشانه ولایت‌محوری، رعایت سیره اخلاقی قرآن و اهل بیت، چه در حوزه فردی و چه در حوزه اجتماعی است. کسانی که ولایت خدا و اهل بیت را پذیرفتند، جزء حزب خدا هستند و پیروزی در دنیا و آخرت در گروه حضور در حزب خداست (مانند ۵۶/ و مجادله / ۲۱). ولایت‌مداری و ولایت‌پذیری یکی از ویژگی‌های رزمندگان در ۸ سال دوران دفاع مقدس است؛ به طوری که یکی از مهم‌ترین شاخص‌های ایثار و شهادت در فرهنگ تشیع از منظر آیات قرآن و احادیث، اطاعت از رهبری و تبعیت از مفهوم ولایت فقیه با توجه به روحیه فداکارانه بیان شده است (مولوی، ۱۳۷۸: ۱۱). رزمندگان دفاع مقدس چون معتقد بودند رهبری فقیهان جامع شرایط پس از پیامبر گرامی اسلام (ص) و امامان معصوم (ع) و بعد از غیبت امام معصوم (ع) استمرار رهبری انبیا و امامان معصوم است، اطاعت از حضرت امام خمینی (ره) و به تبع آن، اطاعت از فرماندهان را لازم‌الاجراء می‌دانستند. شهید چمران درباره ولایت امام خمینی (ره) می‌گوید: «این انقلاب بزرگ و تاریخی را ابر مردی رهبری می‌کند که در تاریخ بی‌نظیر است. ایمان به پاکی و تقوا و فداکاری و پایداری او را نظیری نیست» (سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، ۱۳۹۵). شهید باکری در وصیت‌نامه خود می‌نویسد: «عزیزانم اگر شبانه‌روز شکرگذار خدا باشیم که نعمت اسلام و امام را به ما عنایت فرمود، باز کم است. آگاه باشیم که سرباز راستین و صادق این نعمت شویم...» (سازمان اسناد و

داشت. همچنین، روایت باید از نظر زمانی و مکانی صحیح باشد. مصاحبه فعال با پرسش و پاسخ همراه است، نه روایت خاطره‌گونه حوادث بدون توجه به جزئیات. همچنین، یک اصل اساسی در تاریخ شفاهی ضبط مصاحبه‌هاست؛ صوتی - تصویری یا صوتی مطرح نیست، مهم امکان ضبط مصاحبه‌ها از ابتدا تا انتهاست تا بتوان به آنان استناد کرد. همچنین، راوی باید دارای ویژگی‌هایی باشد؛ فرد راوی باید در زمان و مکان مدنظر در صحنه حضور داشته باشد یا با افرادی که در زمان و مکان مدنظر حضور داشتند، در ارتباط مستقیم باشد تا نقل روایتش معتبر باشد. صداقت داشته باشد، به سخنان کذب و بی پایه و اساس مشهور نباشد، از سلامت حافظه برخوردار باشد و...؛ همان‌گونه که مصاحبه‌گر نیز باید به موضوع آشنا باشد، اطلاعات کافی درباره افراد و اتفاقات داشته باشد، کار با ضبط صوت را بداند، مؤدب، منظم و وقت‌شناس باشد و مهم‌تر از همه بداند برای چه منظور و با چه هدفی مصاحبه می‌کند.

چرا به سراغ تاریخ شفاهی می‌رویم، مگر اسناد و بایگانی صوتی - تصویری کافی نیست؟ پاسخ به این‌گونه سؤالات از دو منظر متفاوت درخور بررسی است. درباره تاریخ معاصر، به‌خصوص دفاع مقدس، بایگانی وجود دارد؛ اما با توجه به ذات تاریخ شفاهی که کشف و بیان نکات مغفول‌مانده با استفاده از مصاحبه فعال است، باید به رزمندگان مراجعه کرد تا آنان بنا به مسئولیت، مدت زمان حضور در جبهه‌ها، مناطق عملیاتی که حضور داشتند، سال‌های حضور در جبهه و ... به بیان زوایای مختلف دفاع مقدس بپردازند. به‌طور کلی، اسناد، چه مکتوب، چه دیداری - شنیداری، برشی از یک حادثه هستند و به اتفاقات پیرامونی شکل‌گیری سند توجه نشده است که با تاریخ شفاهی می‌توان آن را کامل کرد؛ حتی افرادی که خاطرات خود را به صورت روزنگاشت یادداشت می‌کنند، برای بیان بهتر اتفاقات، در تاریخ شفاهی به مصاحبه با آنان می‌نشینیم نه اینکه اکتفای صرف به یادداشت‌هایشان کنیم. همچنین، در پاسخ به سؤالات مطرح‌شده، باید به رسالت تاریخ شفاهی، یعنی مراجعه به افراد، گروه‌ها و طبقات مختلف توجه داشت. تاریخ شفاهی در پی بیان جنبه‌های مختلف اتفاقات و گذاشتن تریبون در اختیار افراد مختلف است که روایت کنند. چه بسا افرادی که اطلاعات ارزشمندی هم دارند، ولی چون در کانون توجه نیستند، از مراجعه به آنان و شنیدن روایاتشان غفلت می‌شود. در ادامه، ارزش‌ها و فرهنگ اینار و شهادت رزمندگان دفاع مقدس برای

مورخان را به درون جامعه کشاند و شانس و مجال را برای صدای گروه‌هایی فراهم ساخت که به لحاظ اجتماعی و تاریخی به حاشیه رانده شده بودند. نکته دیگر اینکه هر گروه تاریخ شفاهی، فرصت ثبت و نگارش تجارب زنده را برای کسانی مهیا کرد که فاقد آموزش‌های لازم و فرصت و نفوذ برای نوشتن بودند. نکته دیگر اینکه هر گروه اجتماعی حامل اطلاعاتی است که لزوماً گروه‌های دیگر اجتماعی حاملان آن نیستند. یادآوری این نکته لازم است که هدف از کار میدانی به کمک روش‌های کیفی و براساس اطلاعات شفاهی، فقط به دست آوردن اطلاعات صحیح و دقیق نیست؛ بلکه در بسیاری از موارد، حتی اطلاعات اشتباه، حائز ارزش‌های کیفی است که اطلاعات صحیح لزوماً این اطلاعات را نمی‌دهند (مسعودی‌نژاد، ۱۳۸۵: ۱۵۳). از نظر استنفورد، تاریخ شفاهی از آن نظر اهمیت دارد که در سطوح متعددی تازگی دارد. تاریخ شفاهی نه تنها نوع غیر معمولی از شواهد را می‌شناساند، منابع مختلفی را به روی محققان می‌گشاید. بخش‌های مختلف (و در غیر این صورت غالباً مخفی) حوزه تاریخی را دسترس‌پذیر می‌سازد و غالباً زوایای جدیدی از تفسیر را مطرح می‌کند؛ به‌خصوص در نتیجه پیشرفت‌های فنی، به‌ویژه میکروفن و ضبط صوت که امکان مصاحبه با منبع خبر را برای پژوهشگر امکان‌پذیر ساختند (استنفورد، ۱۳۸۴: ۲۶۶).

بنابراین، تاریخ شفاهی روش جمع‌آوری اطلاعات در تاریخ معاصر است که به مصاحبه فعال با ۳ گروه افراد می‌پردازد: افرادی که خودشان در اتفاقات نقش آفرینی داشته‌اند، افرادی که شاهد اتفاقات بوده‌اند، ولی نقش آفرین نبودند و گروه سوم که افراد مطلع‌اند؛ یعنی کسانی که نه شاهد بودند و نه نقش آفرین؛ ولی با واسطه از اتفاقات اطلاع دارند؛ برای مثال، کسی برایشان گفته یا از یک واسطه دیگر شنیده‌اند؛ اما باید توجه داشت در تاریخ شفاهی بیش از دو واسطه، معتبر نیستند؛ دلیل آن هم تغییر در برداشت و بیان حوادث بیش از این افراد است. در نفر اول و دوم، کمتر امکان تحریف وجود دارد. تاریخ شفاهی با فراهم‌کردن مصاحبه فعال برای فرد راوی، درباره زندگی‌اش یا اتفاق مدنظر، پای صحبت او می‌نشیند، امکان روایت را برایش فراهم می‌کند و مصاحبه‌گر با سؤالات سنجیده، راوی را به چالش می‌کشاند تا روایت نزدیک به واقعیت را بیان کند. سؤالاتی مانند چرا، چگونه، چه‌طور، کی، چه وقت، کجا از سؤالات اساسی در تاریخ شفاهی هستند که باید به آنها توجه

تعریف و انجام طرح‌های تاریخ شفاهی ارائه می‌شوند:

نتیجه

در جامعه‌های مختلف، با توجه به جهان بینی آنان، به مفاهیم متعددی توجه می‌شود که در جامعه شناسی مردم آن کشور نقش دارند. در ایران نیز با توجه به پیروزی انقلاب اسلامی ایران در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ و ارائه گفتمان جدید در اداره و مدیریت کشور، مفاهیم جدیدی به جامعه عرضه شد. دوران دفاع مقدس یکی از بزنگاه‌های مهم ایران و گفتمان ارائه شده از آن بود. در این گفتمان، ایثار و شهادت جایگاه خاصی دارد. ایثار در زمینه های فردی و اجتماعی مطرح می‌شود و از تنوع موضوعی برخوردار است؛ اگرچه اصل آن یک چیز است و آن درک شرایط فرد مقابل یا جامعه با توجه به شرایطش و گذشت از خود است. محک سنجش ایثار و از خودگذشتگی در جوامع مختلف، در مواقع بحرانی مانند جنگ‌ها و انقلاب‌ها است. در ایران در دوران دفاع مقدس، ایثار و از خودگذشتگی مردم را در زمینه های مختلف اقتصادی مانند قناعت، کوتاه آمدن از حقوق خود، اجتماعی مانند حضور در جبهه‌ها با آگاهی از امکان شهادت، اسارت یا مجروحیت شاهدهیم. ایثار در اقشار مختلف مردم به گونه‌های متفاوت تجلی می‌یابد که عرصه نبرد و میدان جنگ در این پژوهش، شایان توجه است. تاریخ شفاهی به عنوان روش جمع‌آوری اطلاعات می‌تواند موضوعات متنوع ایثار را به‌عنوان سرفصل‌های بسته‌های پرسشی، دستمایه پژوهش‌های خود قرار دهد و بایگانی ارزشمندی، چه از نظر سرمایه اجتماعی و کارکرد آن و چه از نظر تاریخی، ارائه دهد که جامعه شناسان و برنامه‌ریزان کلان مسائل فرهنگی کشور می‌توانند پس از اعتبارسنجی و طی مراحل علمی به کار گیرند.

منابع

- قرآن کریم.
 - آبرامز، لین، (۱۳۹۷)، *نظریه تاریخ شفاهی*، مترجم علی فتحعلی آشتیانی، انتشارات سوره مهر، تهران.
 - آراسته، (۱۳۸۹)،
 - استفورد، مایکل، (۱۳۸۴)، *درآمدی بر تاریخ پژوهی*، ترجمه مسعود صادقی، دانشگاه امام صادق^(ع) و سمت، تهران.
 - سخامنه‌ای، سید علی، (۱۳۸۰)، *عطر شهادت*، ج ۲، انتشارات شاهد، تهران.
 - دهخدا، علی‌اکبر، (۱۳۷۷)، *لغت نامه*، دانشگاه تهران، تهران.

شاخصه	محور
اخلاص	خویشتن‌دار - قرینه‌الی ... - رنگ الهی به همه امور - پاداش فقط نزد خداست
ایمان	روحیه ایمان - ترس از خدا داشتن - ایمان به خدا - توکل به خدا - مراقبت از رفتار - محاسبه نفس - در مسیر کمال حرکت کردن
عبودیت و بندگی	قرائت قرآن - تهجد و شب زنده‌داری - توسل - پرهیز از خودمحوری - اعتماد به دیگران
زهد	عدم دنیاپرستی - قانع‌بودن - دوری از حرص و حسد
صبر	صبر و استقامت در مقابل مشکلات - صبر در انجام کار خیر - استقامت در راه رسیدن به هدف
حافظ دین	تلاش بیشتر و مسئولیت سنگین‌تر - دفاع عقلانی
سعه صدر	ابزار ریاست است - انتقادپذیری - مشورت با افراد آگاه در زمینه تخصصی
مجاهدت	تترسیدن از مرگ - ساده‌زیستی - گذشت
موقعیت شناس	جریان‌شناسی و دشمن‌شناسی - نقش‌آفرینی فعال - زمان و مکان شناسی
عزت‌طلبی	دشمن‌ستیزی - توانایی ایفای نقش رزمی - دلت‌گریزی
ولایت مدار و ولایت پذیر	اعتقاد به حکمت اسلامی - اعتقاد به ولایت فقیه - اعتقاد به نظام حکومت اسلامی - ترجیح منافع نظام بر منافع شخصی
شجاعت	مرعوب ظالم نشدن - خوف فقط از خدا - پیروی از حق
حضور فعال	حضور همه‌جانبه در همه عرصه‌ها برای دفاع از دستاوردهای انقلاب
علوم روز	شناخت علوم روز و به‌کارگیری آنان - بومی‌سازی نیازهای زمان جنگ - استفاده از اساتید و دانشجویان در زمینه‌های فنی - مهندسی جنگ
علم و دانش	گزینش آگاهانه - مشورت‌خواهی - گرایش به دانش‌اندوزی
ابتکار و خلاقیت	انعطاف‌پذیری و نوآوری
مدیر و مدبر	پرکاری و کم‌حرفی و امید به زندگی
عدالت خواه	انجام وظیفه و مسئولیت - امر به معروف و نهی از منکر - حفظ بیت‌المال
حجاب و عفاف	رعایت حجب و حیا - الگوبودن در حجاب - التزام عملی
توجه به خانواده	تربیت فرزندان - همسرداری - محبت و صمیمیت
تقوا و بصیرت سیاسی	پاسداری از مرز و بوم - وطن‌دوستی - رعایت نظم در امور - اعتماد به قانون - برخورد با فتنه

- سازمان اسناد و مدارک دفاع مقدس، (۱۳۹۵)،
- علاماتی، غلامرضا و منوچهری، (۱۳۹۸)،
- مسعودی‌نژاد، (۱۳۸۵)،
- مصباح نهاوندی، (۱۳۹۳)،
- مولوی، محمدعلی، (۱۳۷۸)، **شادروان شهادت**،
انتشارات شاهد، تهران.
- ملایی توانی، (۱۳۷۸)،